

Kulturhistorisk inventering

GRÄNGESBERGS KYRKA

Grangärde socken, Dalarnas län

Antikvarisk rapport 2018:4

Svenska kyrkan

 **Dalarnas
museum**

Kulturhistorisk inventering

GRÄNGESBERGS KYRKA

Gränge-Säfsnäs församling
Grangärde socken, Ludvika kommun

Antikvarisk rapport 2018:4

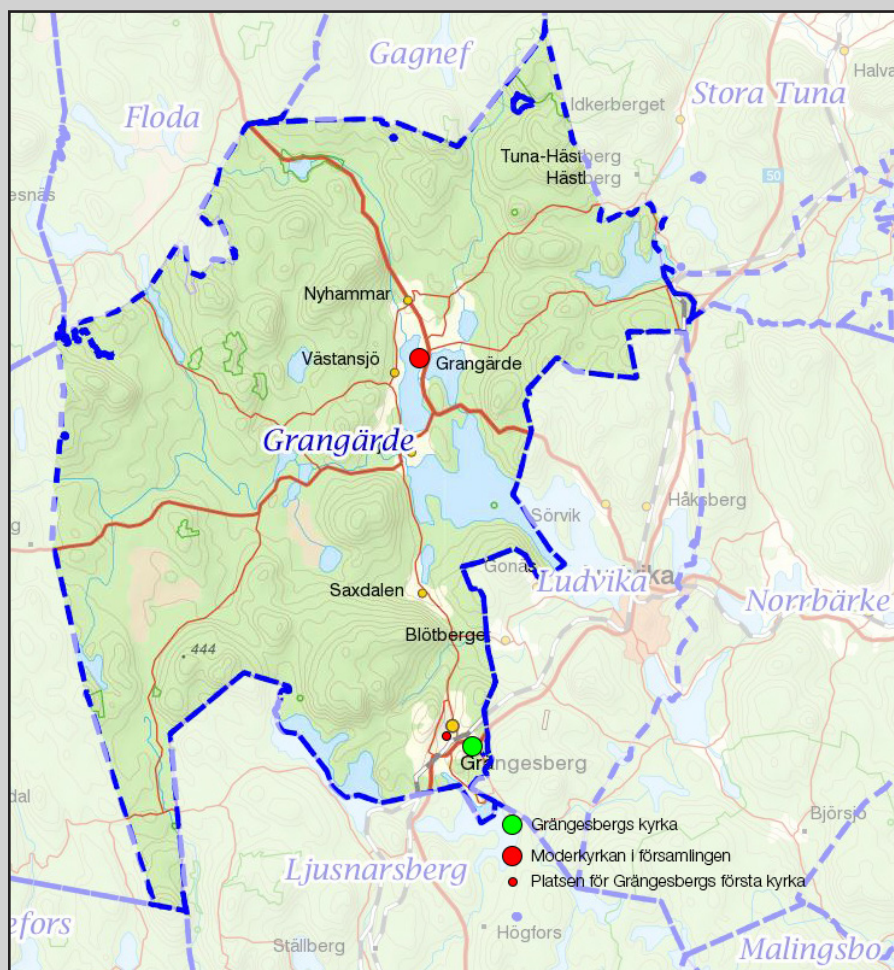
FÖRFATTARE: Adam Moll

Dnr: 16/15

Foton: Där inget annat anges är foton tagna av
Adam Moll och Simon Langwagen, Dalarnas museum

INNEHÅLL

INLEDNING.....	7
Bakgrund.....	7
Syfte.....	7
Mål.....	7
Användningsområden.....	7
Rapportens upplägg.....	7
Process och metod.....	8
Kulturhistoriskt värde.....	8
 HISTORIK OCH UTFORMNING.....	11
Kronologi.....	13
 KULTURHISTORISK VÄRDERING.....	15
 KÄLLOR.....	18

Geografi

Grängsberg är en gruv- och industriort i Grängärde socken. Järnbrytning i trakten har förekommit sedan medeltiden men det var först vid 1800-talets slut, tack vare uppfinnandet av Thomasprocessen, som Grängsbergs fosforrika järnmalm blev riktigt värdefull. En mycket omfattande gruvbrytning tog därmed form, och Grängsbergsbolaget bildades för att hantera transporterna av malmen ut till främst Oxelösunds järnverk och för att bedriva gruvverksamheten. Bolaget kom att bli ett av landets största och lönsammaste företag och hade verksamhet över stora delar av landet, innan stålkrisen på 1970-talet tvingade koncernen till kraftiga nedbantningar. Gruvan lades slutligen ner 1989.

Det sena 1800-talets gruvbrytning gjorde att ett samhälle växte upp i Grängsberg, och 1904 blev orten en egen kapellförsamling inom Grängärde församling. Självständig församling blev Grängsberg 1942. Ortens ökande betydelse gjorde att ett kommunalkontor uppfördes 1956, och 1964 flyttade Grängärde landskommun hela sitt kommuncentrum till Grängsberg. På grund av sprickbildning orsakad av gruvdriften flyttades Grängsbergs centrum en halv kilometer österut under åren fram till det tidiga 1970-talet. Den gamla kyrkan var en av de sista byggnaderna som stod kvar innan den såldes och flyttades upp till Orsa.

Grängsbergs kyrka är inte lagskyddad enligt kulturmiljölagen.

INLEDNING

Bakgrund

På uppdrag av Västerås stift har Dalarnas museum genomfört en inventering av Grängesbergs kyrka. Fältarbetet genomfördes under sommaren 2017 av byggnadsantikvarie Adam Moll och yrkespraktiserande antikvarie Simon Langwagen från Uppsala universitet Campus Gotland. Den här inventeringen är en del av det större stiftsprojektet *Moderna kyrkor i Dalarna*, vars syfte varit att inventera kyrkobyggnader som ägs av Svenska kyrkan i Dalarnas län och som uppförts under perioden 1930–1981. Liknande inventeringar har även utförts i de delar av Västerås stift som ligger i Västmanlands och Örebro län.

Moderna kyrkor i Dalarna är en del av projektet *Dalamodernismen* som syftar till att översiktligt dokumentera och kulturhistoriskt karaktärisera och bedöma byggnader och bebyggelsemiljöer i Dalarna uppförda under perioden 1930–1980. Projektet genomförs av Dalarnas museum.

Projektet är även en fortsättning på projektet *Västerås stift – moderna kyrkor*.

Syfte

Inventeringens syfte har varit att identifiera och översiktligt dokumentera kyrkobyggnaden och dess kulturhistoriska värden. Vidare har syftet även varit att belysa de moderna kyrkomiljöerna som en del av det moderna samhällets framväxt och förändring.

Mål

- Att genom samverkan öka kunskapsnivån och medvetenheten av Svenska kyrkans moderna bebyggelse och miljöer i Dalarnas län, Västerås stift.
- Genom att sprida kunskapen om modernismens kyrkobyggande öka känslan av delaktighet i det kyrkliga kulturarvet.
- Att öka kunskapen och förståelsen för det moderna kyrkobyggandets gestaltning, arkitektoniska uttryck och kulturhistoriska värde.
- Att förstå hur de teologiska förändringarna och demokratiseringen av liturgin har påverkat synen på kyrkorummet och dess gestaltning och arkitektur.
- Att skapa ett underlag för planering av underhåll och förvaltning av kyrkobyggnaderna.

Användningsområden

Stift, länsstyrelse, och förvaltare får bättre överblick och beslutsunderlag för att i handläggning och förvaltning värna de kulturhistoriska värdena i de moderna kyrkorna. Underlaget är av vikt vid exempelvis större och mindre vårdinsatser, ombyggnationer och avyttring.

Genom en större kunskap och medvetenhet om modernismens kyrkobyggande, dess uttryck, kvalitéer och kulturhistoriska värden, skapas möjligheter till att bättre hävda deras specifika värden och få till stånd underhåll som tar till hänsyn dessa.

Rapportens upplägg

I rapportens huvuddel redovisas det bakomliggande arbetet, en historik över byggnadens tillkomst och förändringar samt en övergripande kulturhistorisk värdering av byggnaden i sin helhet. Som bilagor finns beskrivningar av alla rum i byggnaden, huvudsakligen redovisade i tabellform. I tabellerna är enskilda byggnadsdelar beskrivna och värderade.

Det likarmade korset återkommer som symbol på många platser i kyrkorummet.

Process och metod

Inventeringen började med arkivstudier i kyrkoarkiven. Arkivunderökningarna har varit en stor del av arbetet, för att titta på de handlingarna som berört byggnadernas tillkomst och förändringar. Större delen av arkivhandlingarna finns på Uppsala landsarkiv, ULA. Omfattningen på handlingar för de olika kyrkorna varierar kraftigt, från att vara näst intill obefintligt till att vara mycket omfattande. Materialet har sedan sammanställts till denna rapport.

Efter arkivstudierna vidtog inventeringsarbete i fält där varje kyrka dokumenterades i ord och bild rum för rum. Efter fasen med dokumentationsarbete och historiska efterforskningar bearbetades det insamlade materialet i en värderingsprocess som utgår från den arbetsprocess som beskrivs i Axel Unnerbäck's *Kulturbistorisk värdering av bebyggelse*, tillsammans med tankegods från Riksantikvarieämbetets *Plattform Kulturbistorisk värdering och urval*. Begreppsvärlden som används i Unnerbäcksmetoden beskrivs närmare i Bilaga 1.

Alla moment i arbetsprocessen har genererat rapportmaterial, och själva rapportskrivningen bestod främst i att sammanställa de olika pusselbitarna. Arbetsprocessens sista moment var layout samt kart- och bildredigering.

Kulturbistoriskt värde

En kulturbistorisk värdering går ut på att fastställa varför en kyrkobyggnad eller motsvarande miljö är värdefull för samhället idag. En kulturbistorisk värdering utförs vanligen genom att en byggnadsantikvarie metodologiskt undersöker byggnadens kvaliteter och egenskaper, sätter in dem i ett större sammanhang och förklarar hur byggnaden är värdefull och varför. Genom att utgå ifrån en värderingsmetod som är väl förankrad inom kulturarvssektorn blir resultaten av värderingen jämförbara med andra liknande värderingar och kan ligga till grund för hållbara beslut om en byggnad eller miljö. En metodologiskt utförd kulturbistorisk värdering är öppen för kritisk granskning eftersom den är möjlig att återskapa. Detta är en förutsättning för hållbar kulturmiljövård.

Byggnadens exteriör är mycket varierad.

Den kulturhistoriska värdering som återfinns i slutet av rapporten har genomförts med utgångspunkt i den metod för kulturhistorisk värdering som återfinns i Axel Unnerbäcks *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse* (Riksantikvarieämbetet, 2003). Metoden har kompletterats med tankegods från *Plattform kulturhistorisk värdering och urval* (Riksantikvarieämbetet, 2015). Den kulturhistoriska värderingen bygger på kunskap och information som är utspridd i hela den kulturhistoriska dokumentationen, både i de bifogade tabellerna och i rapportdelen.

Ett centralt begrepp för den kulturhistoriska värderingen är *kulturhistoriskt värde*. I denna rapport används begreppet för att beskriva två olika kategorier av värden: *dokumentvärden* och *upplevelsevärden*.

En byggnad som har dokumentvärden bär på viktig information om det förflutna. Syftet med att värna dokumentvärden är att bevara källor till historisk kunskap som kan bidra med ökad förståelse för människans livsvillkor i skilda tider – inklusive vår egen tid. Byggnader med höga dokumentvärden kan erbjuda kunskap om historiska skeenden och berättelser som anses särskilt relevanta för samhället.

En byggnad som tillskrivs upplevelsevärden bär på kvaliteter och egenskaper som en betraktare med sina sinnen upplever och reagerar på. En byggnad av mycket hög hantverksmannamässig kvalitet kan exempelvis upplevas som vacker – ett estetiskt upplevelsevärde. Gamla byggnader som använts av många människor kan vara viktiga minnesmärken och utgöra en viktig aspekt av grupper eller individers identitet – ett socialt identitetsvärde.

Byggnadens sammantagna kulturhistoriska värde utgår från en sammanvägning mellan dokumentvärden, upplevelsevärden och vissa förstärkande egenskaper så som pedagogisk användbarhet, autenticitet, sällsynthet och representativitet. Alla värden som tillskrivits kyrkobyggnaden förklaras i sitt sammanhang i den kulturhistoriska värderingen. Ett sådant förfarande underlättar förståelsen för värderingen och gör det möjligt att granska den vetenskapligt.

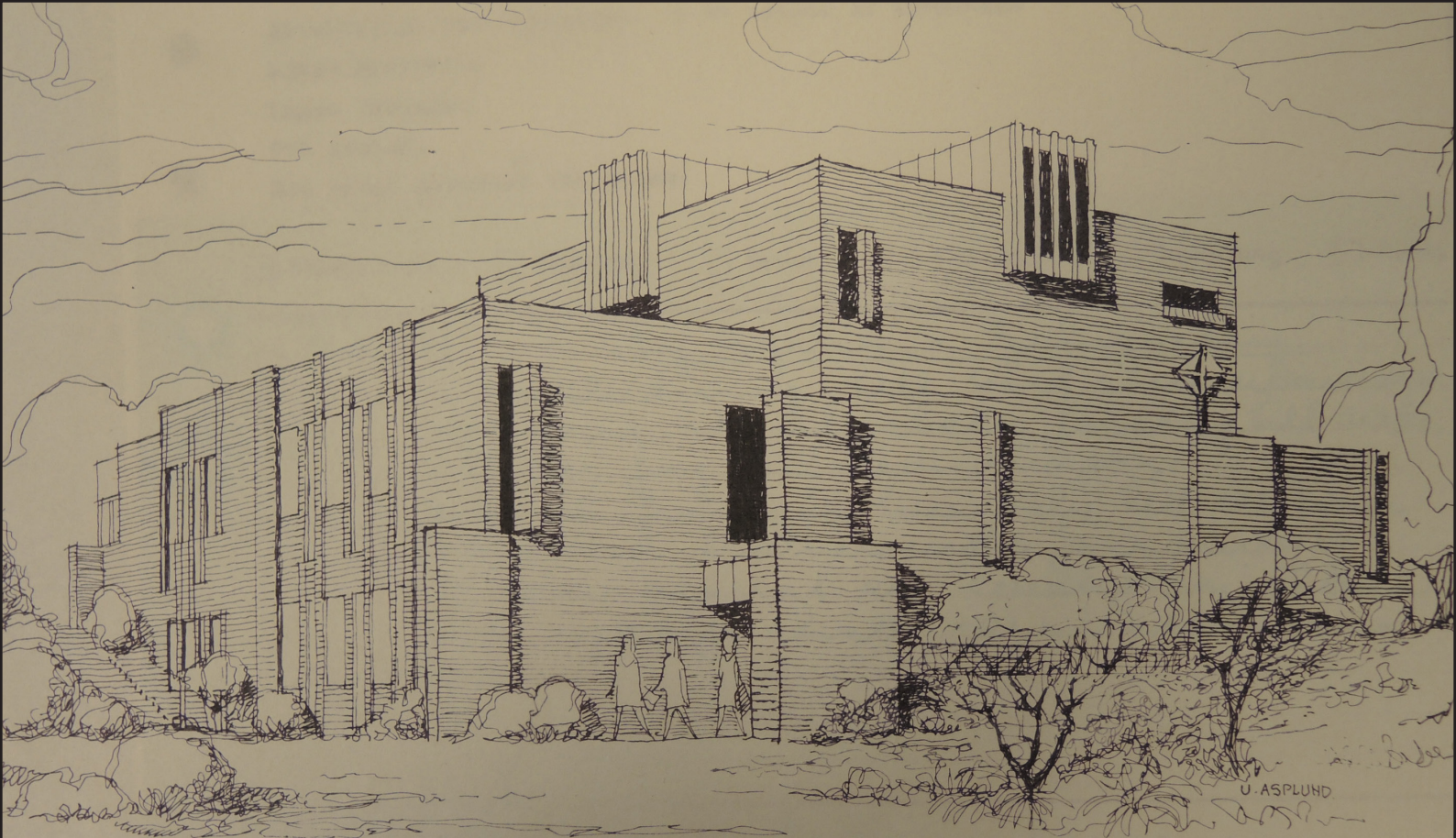
Församlingslokalerna är särskilt betongade i fasaden och skiljer sig från det uppstickande kyrkorummet.

Skiss över den nya lanterninen på taket.

Kyrktoget har på senare år målats vitt.

Perspektivskiss av Uno Asplund över kyrkan från sydväst. Källa: ULA

HISTORIK OCH UTFORMNING

Kyrkan uppfördes 1973–74 och skulle ersätta en äldre träkyrka. Gränges AB, ägare till gruvan vars expansion placerat den gamla kyrkan inom en riskzon, donerade mark för uppförandet av en ny församlingskyrka. Likaså stod bolaget för drygt halva kostnaden av den nya kyrkobyggnaden. Den kopparplåtsbeklädda lanterninen är ett senare tillskott och byggdes först 1989. Grängesbergs gamla kyrka såldes och flyttades upp till Orsa.

Arkitekten bakom den nya modernistiska tegelkyrkan var Janne Feldt (1929–1997) vid arkitektbyrån Skanark AB. Feldt var främst aktiv i sin födelsestad Karlstad, men var även en flitigt anställd kyrkoarkitekt runt om i landet. Vid uppförandet ansågs den moderna utformningen både vågad och opassande för en kyrklig miljö, men med tiden kom kritiken att vända. Kyrkobyggnaden följer den för modernismen välanvända tanken ”form följer funktion”, och utformades således utifrån de behov byggnaden skulle tillfredsställa. Kring det kvadratiske och centralt placerade kyrkorummet ligger byggnadens övriga lokaler, så som församlingssalar, sakristia och personalutrymmen. Byggnaden skulle inte bara tillgodose bygdens religiösa behov utan även inhysa ungdomsgård, mötessalar och arkiv. Alla dessa praktiska användningsområden har bidragit till byggnadens något ovanliga exteriöra utformning.

Kyrkobyggnaden är placerad på toppen av en mindre backe och omges av en oinhägnad tomt. Byggnaden är förhållandevis låg, så gott som rektangulär och murad i brunt maskinslaget tegel. Alla dessa faktorer bidrar till att ge Grängesbergs kyrka ett diskret intryck. En tydligt kyrklig byggnadsdel är den korsavslutade lanterninen som placerats centralt på byggnadens tak. Lanterninen är dock inte ursprunglig, utan tillkom 1989 eftersom församlingen hade önskemål om att ge byggnaden ett mer kyrkligt utseende. Den ritades av prästen Marita Nilsen (som sedan dess bytt efternamn).

Inne i det kvadratiske kyrkorummet är den kyrkliga prägel mycket tydlig. Huvudentrén i väster leder in i det så kallade kyrktorget, som omges av kapprum och en rad andra praktiska utrymmen. Det centrala kyrkorummet är inrett med ljuset i fokus. Korssymbolik återfinns på flera håll i rummet. Möbleringen och de nakna tegelväggarna kan ge ett tungt intryck, men det vägs upp av en serie höga fönster, som förser hela rummet med ett av arkitekten välplanerat släpljus.

Korset bakom altaret innehåller många kristna symboler.

Det liksidiga korset återkommer både i takfönstrens placering, bänkradernas kortsidor och i altarkorset, något som knyter samman arkitekturen med dess inredning. Kyrkorummet kan vid behov utvidgas med hjälp av vikkväggar, för att lätt kunna husa större publik vid olika evenemang. Kyrkans orgel är tillverkad av orgelmakaren Walther Thür, mest känd som upphovsmannen bakom Engelbrektskyrkans orgel i Stockholm 1964. Dopfunten är en av få objekt som överflyttats från församlingens tidigare kyrka, och utformades av arkitekten Erik Fant 1953, som bland annat var en flitig kyrkoarkitekt. I taket hänger fyra ljuskronor; de två främre är hämtade från gamla kyrkan och de två bakre är nytillverkade för att harmoniera med de gamla ljuskronorna.

Kyrkorummet är symboltyngt. Dess kvadratiske form är en symbol för fullkomligheten, hämtad från 1 Kon. 6:20, Upp. 21:16, samtidigt som rumsformen är tänkt som en intim gemenskapsfrämjande miljö där alla som deltar får en närhet till vad som sker koret. Taket bärs upp av limträbalkar formade som ett grekiskt kors som delar takytan i fyra kvadrater, som i sin tur alla delas in i mindre kvadrater med ytterligare grekiska kors. Därmed bildas ett så kallat Jerusalemskors, där det stora korset symboliserar Kristus och de mindre de fyra evangelisterna. Det går också att tolka symbolen som evangeliet som ska spridas till jordens fyra hörn. Genom att hänga upp två ljuskronor från gamla kyrkan och två nytillverkade ljuskronor i taket så bildas en kontinuitet bakåt och framåt i historien, samtidigt som kronorna skapar en behaglig kontrast till rummets i övrigt kärva prägel.

Mer symbolik återfinns i det guldaserade furukorset på väggen bakom altaret. Även detta kors är likarmat, och inom korset finns formen av ett ankarkors. I korsarmarna finns flera kristna symboler: i de horisontella fisken som symboliserar Kristus samt skeppet som symboliserar Kristi kyrka som ska bära de kristna genom livets alla stormar in i himmelrikets hamn. I de vertikala korsarmarna finns symboler för sakramenten, nämligen kalken som påminner om nattvarden samt duvan som symboliserar dopet. I korsmitten finns Guds allseende öga.

I kyrkorummets östra vägg leder en stor öppning vidare till en av de två församlingssalarna, som försetts med egen entré utifrån. Här finns också trapphus ner till souterrängvåningen, där förråd och ortens ungdomsgård inhyses. Ungdomsgården har genom åren stått som värd för både discokvällar, konferenser och studiecirkel.

Kyrkorummets ljusinsläpp är noga planerat av arkitekten.

Kronologi

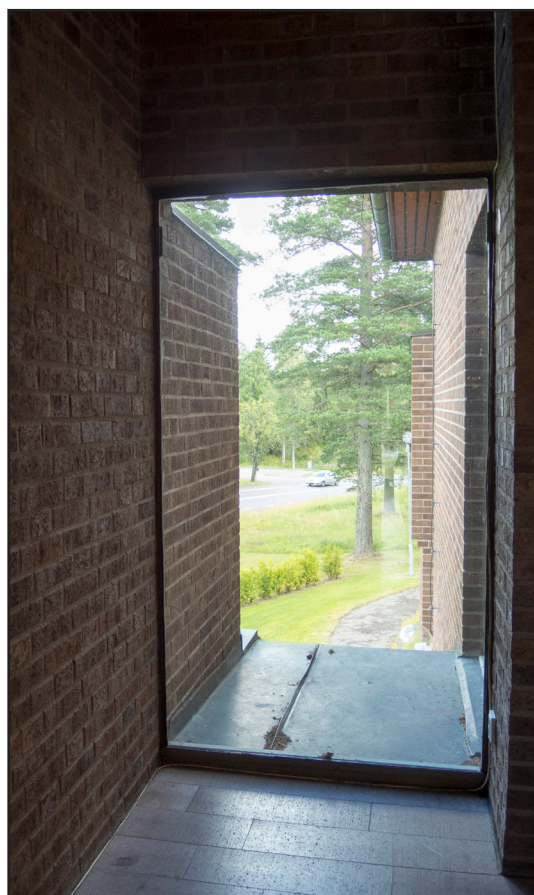
Årtal:	Händelse:	Källa:
1892	Grängesbergs gamla träkyrka byggs.	Ahlberg, s. 107
1953	Erik Fant tillverkar dopfunten, som sedan flyttas till den nya kyrkan.	Svenska kyrkans besöksinformati- on.
1961	Kommittén för byggandet av Grängesbergs nya centrum bildas.	Kommitténs protokoll 1961-02-02
1963	Altartavla från 1600-talet föreställande korsfästelsen doneras till kyrkan. Flyttas sedan till den nya kyrkan.	Svenska kyrkans besöksinformati- on.
1967	Bestäms att nya kyrkan ska ligga på Blånsmossen.	Kommitténs protokoll 1967-06-02
1972	Janne Feldt utses till arkitekt efter att församlingen mottagit anbud från totalt fem arkitekter	Kommitténs protokoll 1972-09-19
1973	Nya kyrkan börjar byggas den 22 november.	Ahlberg, s. 110
1974	Träkyrkan överges p.g.a. underminering från gruvindustrin. Samma år invigs nya kyrkan.	Ahlberg, s. 107, 110
1975	Orgeln installeras. Den tillverkas av Walther Thür.	Andersson, s. 6
1977	Den gamla träkyrkan flyttas till Trunna i Orsa.	Ahlberg, s. 110
1989	En lanternin, ritad av prästen Marita Nilsen, byggs ovanför kyrkorummet.	

Koret är på samma nivå som församlingen och med framskjutet altare, vilket möjliggör att mässa firas versus populum.

I sakristian finns ett litet altare med inbyggd piscina.

Fönster i kyrkorummet.

Gillestugan med delvis ursprungliga möbler. Den öppna spisen och väggarna har målats om.

KULTURHISTORISK VÄRDERING

Grängesbergs kyrka har ett högt kulturhistoriskt värde eftersom den är ett intressant och tidstypiskt exempel på hur efterkrigstidens kyrkor ändrade form och funktion jämfört med tidigare epoker. Tre olika företeelser ger tydliga uttryck för detta.

Den första företeelsen är att kyrkan uppfördes som ett allaktivitetshus, som förutom kyrkorum även innehöll samlingslokaler åt församlingen, pastorsexpedition med arkiv, samt ungdomsgård på nedre plan. Denna företeelse är typisk för 1900-talets kyrkobyggnadskonst och visar hur församlingarnas lokaler förändrades från att omfatta stora pampiga kyrkobyggnader med vidhängande prästgårdar och eventuella församlingshem med tydligt separerade funktioner, till att bestå av en enda gemensam byggnad för alla församlingens aktiviteter och behov. Förändringen berodde på att kyrkans verksamheter anpassades till moderniseringen av det övriga samhället. Företeelsen har därför ett samhällshistoriskt värde. Att funktionerna delvis finns kvar och är lätta att avläsa gör att värdet förstärks av autenticitet och pedagogiskt värde, men bara till viss del eftersom användningen av lokalerna inte är lika omfattande som ursprungligen.

Den andra företeelsen är att kyrkan uppförts som ett resultat av den nya kyrkobyggnadskonst som uppstod efter de nya gudstjänstideal som introducerades med Andra vatikankonciliet under 1960-talet och den parallella diskussion inom den internationella arkitektkåren som pågick. Uttryck för detta är:

- Altaret, som är på samma nivå som övriga kyrkorummet och framskjutet vilket möjliggör att prästen förrättar mässan vänd mot församlingen i nära gemenskap med denna.
- Kyrkorummets kvadratiska form, som främjar gemenskap inom församlingen och skapar närhet till altaret.
- Den naturliga ljussättningen i kyrkorummet, med släpljus mot väggarna och dagsljus ovanifrån. Fönstren är placerade så att de inte erbjuder någon utsikt, med avsikten att kyrkobesökare inte distraheras utan kan ägna hela sin uppmärksamhet åt gudstjänsten.

Även kyrkorummets vägglampetter är designade i form av det likarmade korset.

Att den moderna kyrkobyggnadskonsten tillämpats så långtgående i Grängesbergs kyrka ger byggnaden ett högt arkitekturhistoriskt värde som ett exempel på genomförandet av de nya idealen. Byggnaden får därför även ett samhällshistoriskt värde eftersom den återspeglar hur liturgin förändrades under perioden, såväl som den ekumeniska rörelse som möjliggjorde att ursprungligen katolska idéer fick inflytande över den svenska protestantiska folkkyrkan. Att de tre uttrycken genomförts på ett elegant och harmoniskt vis ger byggnaden ett högt arkitektoniskt värde. Värdena förstärks av att de har en hög grad av kvalitet och autenticitet. Även det pedagogiska värdet är högt eftersom uttrycken är tydligt avläsbara.

Den tredje företeelsen är den symbolik som arkitekten byggt in i kyrkorummet. Att låta byggnadens beståndsdelar förmedla en symbolik istället för att använda sig av ornamentik för det ändamålet är något som är typiskt för modernismen och i synnerhet modernistiska kyrkobyggnader. Som ett gott exempel på modernismens arkitektur har därför företeelsen ett högt arkitekturhistoriskt värde. Sättet som företeelsen tar sitt uttryck har ett arkitektoniskt värde eftersom symboliken är tydlig men utan att vara påträngande. Värdena är förstärkta av en hög autenticitets- och kvalitetsgrad liksom av ett högt pedagogiskt värde.

På en nationell nivå så är Grängesbergs kyrka ett representativt exempel på den kyrkobyggnadskonst som uppstod efter Andra vatikankonciliet. Men ur ett regionalt perspektiv så är den mer sällsynt eftersom den är en av få kyrkobyggnader i Dalarna som full ut byggts med tanken att innehålla alla funktioner som en modern församling behövde – en företeelse som var vanlig för de stadsdelskyrkor som byggdes i övriga landet under samma epok.

Den sammanvägda värderingen är att Grängesbergs kyrka delvis har ett mycket högt kulturhistoriskt värde. Huvudmotivet är dess arkitekturhistoriska värde och ytterligare grundmotiv är dess arkitektoniska och samhällshistoriska värden. Förstärkande motiv är kvalitet, autenticitet, pedagogiska värden, representativitet och sällsynthet. De mycket höga värdena är huvudsakligen kopplade till kyrkorummet och sakristian, medan övriga lokaler inte har lika höga värden på grund av sin lägre autenticitetsgrad. Byggnaden i sin helhet har därför ett högt kulturhistoriskt värde.

Församlingssalen har sedan byggnationen fått nya armaturer och innertaket ommålat.

I gillestugan finns ett pentry för ungdomsverksamheten.

I ett kontor finns en troligen ursprunglig möbelgrupp.

KÄLLOR

Otryckta källor

Uppsala landsarkiv, Grangärde kyrkoarkiv, SE/ULA/12220

Tryckta källor

Ahlberg, Hakon, *Dalarnas kyrkor i ord och bild*, Kronvall information i samarbete med Västerås stifts information, Falun, 1996

Andersson, Axel, *Grängesbergs kyrka: byggnadsår 1973–1974*, Grängesbergs församling, Grängesberg, 1982

Génétay, Cissela & Lindberg, Ulf, *Plattform Kulturbistorisk värdering och urval [Elektronisk resurs] : grundläggande förhållningssätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 2014

Unnerbäck, R. Axel, *Kulturbistorisk värdering av bebyggelse [Elektronisk resurs]*, Riksantikvarieämbetets förl., Stockholm, 2002
<http://www.raa.se/publicerat/9789172096073.pdf>

